

Bevaringsplan for Rolsø ødekirkegård

Af Mette Fauerskov

Landskabsarkitekt, kirkegårdskonsulent i Ribe Stift

Møller & Fauerskov Landskabsarkitekter

Malerisk lågeparti til Rolsø Kirkegård med kig til det lille hvidkalkede kapel. Foto: Mette Fauerskov, 2020.

Ødekirker

Nationalmuseet har i Danmark registreret 456 ødekirker, hvor kirken er helt eller delvist revet ned. Kirkerne er nedrevet i hele kirkebygningernes historie og frem til 1918, hvor holdningen til kirkebygningerne ændrede sig til, at man anså dem for at være bevaringsværdig kulturarv. Begrundelserne for at nedlægge kirker har været forskellige gennem tiden. Det kunne skyldes magt- og kirkepolitiske forhold, dårlig vedligeholdelse på grund af manglende befolkningsgrundlag, at kirken var for lille, eller at placeringen ikke længere var den rette i forhold til sognets beboere. Langt hovedparten af ødekirkerne er helt nedbrudte og er ikke længere synlige over jorden. Men enkelte ligesom Rolsø ødekirkegård består stadig som hele anlæg med en kirke eller et kapel, diger og kirkegårdsareal.

Rolsø Kirkegård

Hos lokalbefolkningen i Vrinners er der stor veneration for Rolsø ødekirkegård, som indtil 1908 husede sognets kirke. Kirkegården er særdeles smukt beliggende på en flad bakke-

Det kan være svært at finde kirkegården, selv om den markerer sig tydeligt i landskabet med høje randtræer af ask. Foto: Mette Fauerskov, 2020.

top ca. 150 m øst for Kalø Vig. Den er omgivet af landbrugsland, og fra kirkegården er der vidtstrakte og betagende udsigter ned over Kalø Vig til Kalø Slotsruin, Knebel Vig og til Mols Bjerger. Ud over enkelte sognearrangementer på stedet finder sognebørn og turister vej til kirkegården, der set fra de nære omgivelser markerer sig som en grøn oase i det ret åbne landskab.

Kirkegården er i sin helhed bevaringsværdig både af kulturhistoriske, landskabsarkitektoniske og lokalhistoriske grunde. Tilbage i 1994 understøttede Syddjurs Provsti dette synspunkt i en skrivelse, hvoraf det fremgår, "at Provstiudvalget helt kan støtte menighedsrådets bestræbelser på at sørge for, at denne enestående kirkegård bevares". I forbindelse med registrering af gravminder i 2001 skriver Østjyllands Museum, at "det anbefales, at hele kirkegården bevares, som den er. Altså med en rimelig plads til tidens forgængelighed".

Der hersker en ganske særlig, fortættet stemning på kirkegården, dels på grund af beliggenheden, udsigten og kontrasten til omgivelserne, dels på grund af dens park- og naturprægede

Kapel og klokkestabel, gamle gravminder samt høje og viltre navrhække, der omgiver tidligere gravsteder. Fotos: Mette Fauerskov, 2020.

udtryk og ikke mindst på grund af et stort antal historiefortællende gravminder, der for størstedelens vedkommende er fra perioden fra midten af 1800-tallet til begyndelsen af 1900-tallet.

Et smalt græsklædt hjulspor fører op mod kirkegården og skaber en stemning af, at man har fundet en velbevaret hemmelighed fra fordums tid, et sted med en særlig stilhed og ro, hvortil det er længe siden, at andre har fundet vej. Står man foran kirkegårdslågen, danner det maleriske lågeparti med de lidt skæve lågepiller, det patinerede dige og de frodige randtræer sammen med indkigget til det lille hvidkalkede kapel med klokkestabel og et fint gammelt gravminde på den grønne græsflade et idyllisk og næsten ikonisk billede af ødekirkegården. Går man gennem lågen, er kontrasten til det åbne landskab slående. Set indefra danner randtræer af ask og diger rammen om et beskyttet rum, der håndgribeligt definerer forskellen mellem "ude" og "inde".

Kapel og klokkestabel danner centrum ikke blot geografisk, men også som kirkegårdens åndelige og historiske tyngdepunkt. Hele kirkegårdsarealet er livgivende grønt, hvilket i

Gamle gravminder, digevegetation med reliktpanter samt et aktivt gravsted. Fotos: Mette Fauerskov, 2020.

sig selv er et særsyn. Der findes ingen belagte stier, og grus ses kun på et par aktive gravsteder. Kirkegården er karakteriseret af enkelte fritvoksende træer, grupper af fritvoksende buske samt rester af gravstedsbeplantning og gravstedshække foruden selvsåede vækster. Kirkegården har et udtryk, der både er parkpræget og naturpræget. Eksempelvis har den store græsflade et parkpræget udtryk, hvor græsset holdes klippet med jævne mellemrum, så det indimellem bliver 20 cm højt og dermed tillader lave urter som ærenpris og bellis at udfolde sig. I kontrast hertil har kanterne langs diger, gravminder og beplantning et naturpræget udtryk med høje græsser og vilde urter som tusindstråle, vild kørvel og brændenælder. I græstæppet og på digerne vokser endvidere levende fortidsminder som matrem, læge-hjertespand, lægestenfrø, martsviol, italiensk skilla, stikkelsbær og orientalsk gemserod.

Passivt gravsted, der er overvokset med vedbend, dige, kapel samt blandede busk- og træbevoksninger. Fotos: Mette Fauerskov, 2020.

Syd for kapellet finder man det ene af syv "passive gravsteder", som ikke længere er i brug, men hvor en del af eller hele den oprindelige afgrænsning af gravstedet stadig findes. Bag en to meter høj og vilter navrhæk ses et familiegravsted med

to gravminder, dels et større gravminde for gårdejer Søren Rasmussen og hans hustru Inger Sørensen, der døde i hhv. 1911 og 1879, dels et mindre for Johanne Marie Sørensen, død i 1896. Herinde godt gemt og beskyttet af hækken udfolder der sig en stor gruppe rødviolette kransliljer i juni måned. Man kan gætte på, at liljeløgene er lagt som omsorg for den eller de døde i forbindelse med en af begravelserne, fordi det på den tid som symbol på opstandelsen var almindeligt at plante liljer på gravstederne, som det beskrives i Ingemanns opstandelsessalme, "Nu ringer alle klokker mod sky":

"Der sad en engel på gravens sten
blandt liljer i urtehaven;
han peged med sin palmegren,
hvor Jesus stod op af graven."

På forunderlig vis er der på kirkegården opstået en synergi mellem gravminderne, parken, naturen og bygningen, som alle er præget af tidens forgængelighed eller – om man vil – forfinet forfald.

Kirkegårdens historie

Rolsø Kirke blev opført i 1175, og kirkegården har i dag sandsynligvis sin oprindelige afgrænsning. Den er omgivet af stendiger, uden for hvilke der er markante skråninger, hvilket kunne tyde på, at terrænet på kirkegårdsarealet er hævet i forbindelse med kirkens opførelse, således som det også ses på andre middelalderkirkegårde i området.

I 1695 fik herremanden på nabogården Rolsøgård tilladelse til at nedlægge landsbyen Rolsø. Sognets hovedby blev derefter Vrinnere, der ligger 2,5 km mod nord. Efter et par århundreder med lang afstand fra landsby til kirke blev der i 1907 opført en ny kirke i Vrinnere, hvorefter Rolsø Kirke blev nedrevet i 1908. Derefter har der været relativt få begravelser på stedet.

Tilbage står i dag indgangsportal, det gamle våbenhus, der fungerer som kapel, diger samt en klokkestabel, der blev opført til den gamle klokke i forbindelse med nedrivning af kirken. Af luftfotos kan det aflæses, at der siden kirkens nedrivning er blevet færre og færre gravsteder og stier, og at beplantningen har varieret lidt over tid.

Gravminde for gårdejer Søren Rasmussen og hans hustru Inger Sørensen fra 1879 med en fin bestand af kransliljer. Foto: Anne Marie Møller, 2013.

Bevaringsplan

På grund af Rolsø Kirkegårds bevaringsværdi har Menighedsrådet i Knebel-Rolsø-Agri-Egens Sogne ønsket at sikre den som en historisk kirkegård, der bevares med sit nuværende udtryk og indhold af gamle gravsteder og gravminder. I den forbindelse er der udarbejdet en bevaringsplan, der er fulgt op af tilføjelser til kirkegårdens vedtægter. Derved er kirkegårdens formål, udtryk og plejeniveau samtidig tydeliggjort for fremtidige menighedsråd, kirkegårdens ansatte, sognebørn og gravstedsejere.

I vedtægterne indgår det bl.a. nu, at kirkegården er lukket for nye begravelser. Dog kan der fortsat foretages nedsættelser i to af kirkegårdens tre aktive gravsteder, hvor efterkommere kan opfylde betingelserne for tilknytning til Rolsøgård.

Bevaringsplanen tager som nævnt sigte på, at kirkegårdens udtryk fastholdes som i dag. At det netop er udtrykket i dag og ikke er dens udtryk for 50 eller 100 år siden, der ønskes bevaret, er dels begrundet i, at der er stor pietet for kirkegården, som den fremtræder i dag, og dels i, at der ikke har kunnet findes historisk dokumentation fra tidligere tider. Der er i planen lagt vægt på, at kirkegårdens grønne elementer er levende og under stadig udvikling. At kirkegårdens nuværende udtryk skal fastholdes, skal forstås sådan, at det grønne fortsat skal kunne udvikle sig som et "langsomt skuespil". Det er derfor tilstræbt, at bevaringsplanen er dynamisk frem for at fastfryse ét bestemt billede og således ikke er til hindring for, at f.eks. udlevede eller grimme træer fjernes.

Udsigt mod nord mod Kalo Slotsruin. Foto: Mette Fauerskov, 2020.

Bevaringsplanen fastlægger både hele kirkegårdens og de enkelte elementers fremtidige udtryk og omfatter både en plan for pleje af kirkegårdens diger og grønne elementer og en vedligeholdelsesplan for gravminder.

Udvikling og pleje

I bevaringsplanen beskrives det, at der jævnligt må tages stilling til både fjernelse af beplantningselementer og til nyplantning. Endvidere indgår der anbefalinger af nu og her tiltag i form af fældning af enkelte træer i en sammenvokset trægruppe og nyplantning af grupper af hvidtjørn med henblik på at opnå en bedre balance i træplantningen og for at perspektivere udsigten.

Plejeplanen for diger og grønne elementer er tilstandsbeskrivelser, der beskriver elementernes udtryk eller tilstand. Plejeplanen er derimod ikke en udførelsesbeskrivelse, da omfanget af et specifikt plejetiltag kan være forskelligt fra år til år.

Bevaringsværdige gravminder

Spredt på kirkegårdens græsflade er der bevaret ca. 100 gamle gravminder samt enkelte nedlagte gravsteder, hvoraf langt størstedelen er koncentreret om den tid, da Rolsø Kirke blev nedrevet. De mange sten, der er sat over gårdmænd og deres familier på egnen, udgør et vigtigt historisk vidnesbyrd, og usædvanlig mange gravsten fremviser kunsthistoriske detal-

Stærkt patineret gravgitter.
Foto: Mette Fauerskov, 2020.

jer, som sjældent ses i det omfang på en landsbykirkegård. Tilknytningen til Rolsøgård er ligeledes bemærkelsesværdig, idet langt de fleste af Rolsøgårds ejere i perioden fra 1816 og til i dag ligger begravet her. Gravmindernes tilstand varierer fra velbevarede til meget forfaldne.

Det er menighedsrådets og planens intention, at samtlige gravsteder og gravminder skal bevares som et hele. Det gælder også to stærkt patinerede jerngitre og -låger omkring to gravsteder, som er mere eller mindre overvoksede af vedbend og urter. Alle gravsteder, gravminder og jerngitre er registreret som bevaringsværdige af provstiet.

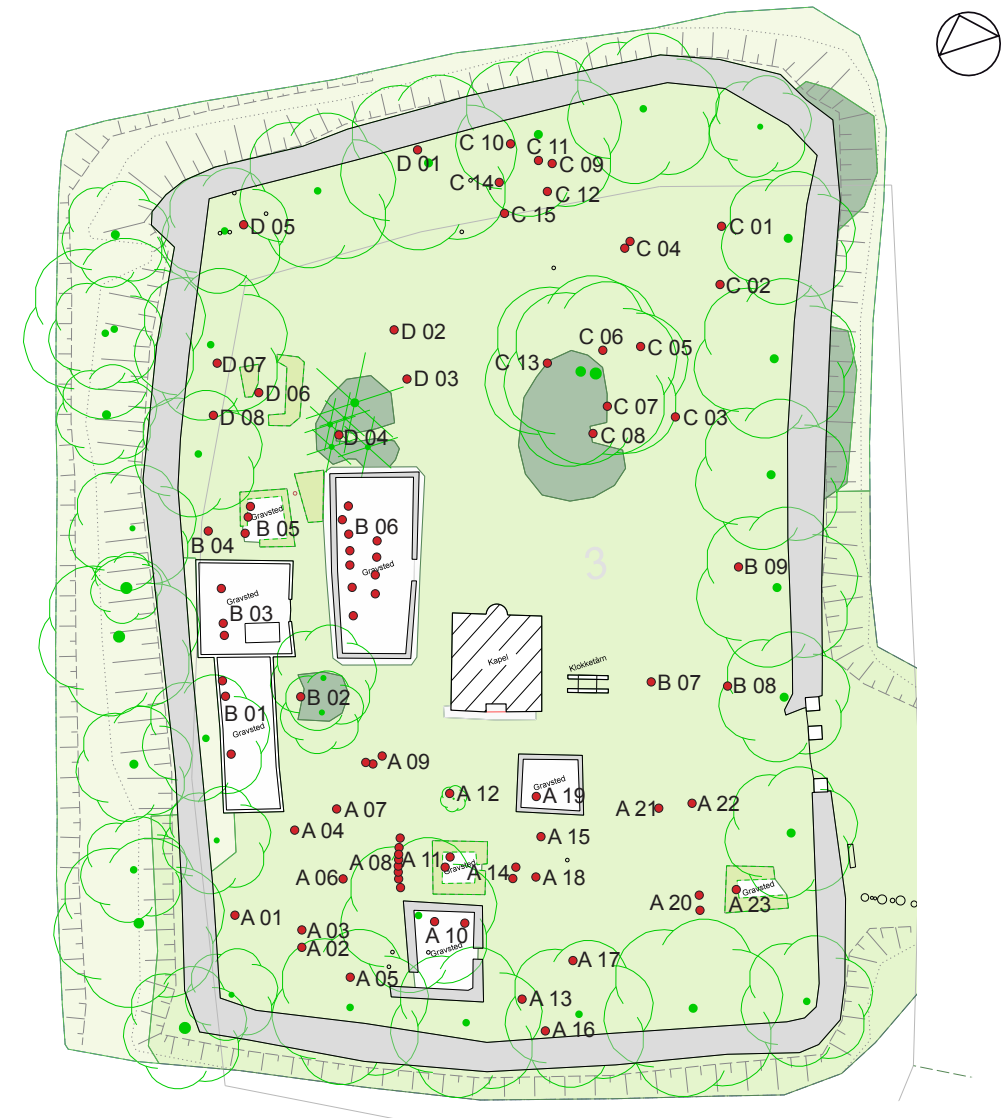
I forbindelse med arbejdet med bevaringsplanen har menighedsrådet suppleret museets registrant med de gravminder, der ikke oprindeligt var udpegede. Registranten omfatter nu bl.a. fotos af alle gravminder, museets bemærkninger samt oplysninger om, hvilke gårde de gravlagte har været tilknyttet, hvor det har været muligt at opspore det.

Plejeplanen for gravminderne tager udgangspunkt i Kirkeministeriets "Vejledning om registrering af gravminder m.v.", VEJ nr 9682 af 10/09/2014. Det er fastlagt, at gravminderne skal holdes efter vejledningens niveau 2: "Mindre eller begrænset vedligeholdelsesgrad, hvor patinering accepteres. Indsatsen og intensiteten vil være afhængig af gravmindets karakter og beskaffenhed, ligesom gravmindets alder og tilstand, når kirkegården overtager vedligeholdelsesforpligtelsen, må tillægges betydning." Af sikkerhedsmæssige grunde er en del af gravminderne lagt ned.

Menighedsrådet ønsker at gennemføre en nænsom restaurering af gravminderne. Gravminder, der skal indgå i en restaurering, udvælges af menighedsrådet ud fra kriterier om historisk betydning. Da menighedsrådet ikke kan forpligtes til fra egne midler at finde ressourcer hverken arbejdsmæssigt eller økonomisk til restaurering, er det hensigten at søge økonomisk støtte hertil, f.eks. gennem fonde.

Større dynamik på kirkegårdene

Rolsø Kirkegårds nuværende udtryk er nok i højere grad resultatet af forskellige graveres og menighedsråds løbende beslutninger og økonomiske prioriteringer end en bevidst planlægning i retning af at opnå et bestemt udtryk eller en

Rolsø Kirkegård, kort over gamle gravminder, mål 1:500. Numre henviser til en udførlig registrant.
Møller & Fauerskov Landskabsarkitekter, august 2020.

bestemt tilstand. Desuagtet står kirkegården i dag som et fint eksempel på og inspiration til, hvordan man kan bevare også aktive kirkegårdes historie, dynamik og oplevelsesværdi, når antallet af gravsteder på hele eller dele af kirkegården er få.

Det vil være gavnligt for kirkegårdskulturen, hvis kirkegårde med faldende gravstedsbehov anlægger et historisk og æstetisk synspunkt i stedet for at tænke kirkegården som et strengt funktionsbestemt anlæg, som vi har tradition for. Det vil være en berigelse, hvis gravsteder, som har bevaringsværdi enten i kraft af deres beplantning eller deres indhold af gamle gravminder, fastholdes. Samtidig kan særligt interessante gamle, men ikke nødvendigvis registrerede gravsten blive stående, og man kan bevare og udvikle træer, buske, stedsegrønne planter samt afgrænsende hække eller nogle af ryghækkene, der bidrager eller kan komme til at bidrage med skønhedsværdi.

I Rolsø kan man også lade sig inspirere af, at et differentieret plejeniveau og en bevaring af historiske og æstetiske elementer – selv om de ikke længere er til nytte – kan være styrkende for sognets mindekultur og for kirkegårdens forankring og dynamik.

Udsigt mod nordvest til Kalø Vig. Foto: Mette Fauerskov, 2020.

Litteratur

Bytofte, Anne, "Historien om Rolsø Kirke 1175-1908", folder, 1999.

Engberg, Niels, *Danmarks døde kirker*, Odense, Syddansk Universitetsforlag, 2018.

Hansen, Vilfred Friborg, "Rolsø Kapel", 2011, <http://friborghansen.dk/wp-content/uploads/2018/08/Rols%C3%B8-Kapel-1.pdf>

Holmer, Elsa, http://www.mols-helgenaes.dk/rolso_1.html.

Løjtnant, Bernt, "Reliktplanter, levende fortidsminder", Botanisk Forening, 2017. <https://botaniskforening.dk/wp-content/uploads/2018/04/Rettet-RELIKTPLANTER.pdf>.

Gravsten fra 1801 i form af en obelisk kronet med en akroterion, som oprindeligt var et ornament placeret på græske tempelgavle. Foto: Anne Marie Møller, 2013.